

**БОРИС ЧЕРКАС. УКРАЇНА В
ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИНАХ
ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА
ЛИТОВСЬКОГО З КРИМСЬКИМ
ХАНАТОМ (1515–1540). – К.:
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
НАН УКРАЇНИ, 2006. – 248 с.**

Невичерпна історія середньовічної України таїть у собі чимало нерозв'язаних проблем. Здавалося б, ще із XVI ст. історики робили спроби відповісти на нагальні питання свого часу. Однак і нині, на початку XXI ст., вони, вже з інших позицій, переосмислюють ті події та факти, формуючи нові концепції історичного розвитку.

Автор монографії поставив перед собою завдання, яке прагнули розв'язати кілька поколінь учених, – дослідити кочовий фактор в історії України і відповісти на цілу низку питань щодо кримсько-литовських взаємовідносин навколо українського порубіжжя. Зрозуміло, що ця книга викличе чимало зауважень і заперечень. Проте вже досить тривалий час у вітчизняній історичній науці не було настільки насиченого фактичним матеріалом, щільного монографічного дослідження, присвяченого литовській добі української історії.

Хронологічно книга охоплює період від 1515 р. до 1540 р., котрий припав на час правління трьох кримських ханів – Мухаммед-Герая, Саадет-Герая та Сагіб-Герая. Цікавий він саме тим, що в цей час кримські хани поступово втрачали можливість проводити власну, незалежну від волі турецького престолу політику. Водночас у Великому князівстві Литовському поступово нарощувало свій потенціал козацтво: на нього звертали увагу, з ним рахувалися і навіть будували певні плани по розбудові держави.

Вже із самої назви книги зрозуміло, наскільки широким є географічний ареал розгортання політичних та дипломатичних відносин, які опиняються в центрі уваги автора. Це – вся Центрально-Східна

Європа – від Вільна і Кракова до Киркора та від Москви до Стамбула.

Центральною темою праці є політичні відносини Великого князівства Литовського і Кримського ханства, їх характер і перебіг. Автор висвітлює їх, акцентуючи увагу на інтересах обох сторін. Якщо для Вільна вони зосереджувалися у сфері монополії на торгові шляхи та організації оборони, то для Киркора значну зацікавленість становили ті ж самі торгові шляхи та можливість панування над степовою частиною України, важливою для скотарського господарства кочівників. При цьому сторони у своїх відносинах враховували й інші зовнішні фактори – московський та османський. Володарі як Московського князівства, так і Османської імперії переслідували власні цілі, і для кожної з цих країн потрібне було зміцнення власних позицій у Центрально-Східній Європі. Таким чином, на сторінках книги постає цілий вузол політичних проблем кількох держав, зав'язаний саме на українському порубіжжі, який вирішувався не тільки дипломатичними заходами. Тому-то дослідник у своїй праці і поєднав два дуже взаємопов'язаних між собою аспекти – зовнішню політику та війну. Це яскраво проглядається і в самій структурі монографії, де розкриваються такі теми, як місце українських військових структур у системі політичних зносин Великого князівства Литовського із Кримом, воєнні кампанії на українських землях у 1517–1520 рр., військово-політичні місії черкаського старости Остафія Дашковича, Стародубська війна тощо.

На сторінках книги змальовано непросте становище Кримського ханства, яке ускладнювалося цілою низкою факторів. Насамперед – це постійна внутрішня боротьба претендентів на престол та їхніх прихильників із кримських родів, котрі намагалися опиратися на певну зовнішню силу. Другим, найголовнішим фактором був османський, оскільки Крим перебував у васальній залежності від Стамбула і всі кримські політики змушені були рахуватися з його зовнішньополітичними інтересами. Третім фактором виступали потреби самого ханства, наприклад – необхідність поширення впливу на приволзькі території, що, у свою чергу, суперечило політиці Московської держави. Певною межею у зовнішній політиці Криму автор визначив 1532 р., пов'язавши його із останньою спробою ханів захопити Київ та Черкаси і повністю оволодіти Середнім Подніпров'ям. Можливо, це твердження ще потребує додаткового обґрунтування і розгляду, але підстави для такої думки все-таки існують.

На особливу увагу заслуговує і «вічна тема» українського козацтва. До неї зверталось вже не одне покоління істориків, ця тенденція збережеться і в майбутньому. У представленому ж дослідженні козацтво на

багатьох фактах розглядається як активний суб'єкт та об'єкт політичних відносин між Литвою і Кримом, що фіксується вже першими документальними згадками про нього. Загалом треба погодитись із думкою автора, що діяльність козацтва значною мірою підпорядковувалася «державному курсу», що чітко продемонстровано на багатьох прикладах. При цьому автор заперечив уже усталену в літературі думку, начебто козацтво почало найматися на державну службу лише у 1560-х роках, вважаючи, що саме з цією його функцією пов'язані перші згадки про козаків кінця XV ст.

Описуючи систему оборони південних рубежів Великого князівства Литовського, автор цілком справедливо відзначає залежність її організації від федералістичного устрою самої держави і наголошує на специфічному положенні Київщини та Поділля. Не можна не погодитись і з думкою про значну роль міщанства в обороні свого краю і, відповідно, всієї держави. Розглядаючи питання щодо служилих татар, автор висловив цікаве спостереження щодо того, що «кримські політичні дисиденти-втікачі ... збільшували кількість литовських татар». Таке спостереження значною мірою коригує усталене уявлення щодо кримсько-литовського протистояння і фіксує присутність у їх відносинах загальновизнаного в Європі права дворянства на зміну місця служби.

Чимало місця у книзі присвячено діяльності прикордонних старост та намісників, котрі були активними учасниками дипломатичних стосунків та військових операцій. Врахування безпосереднього внеску місцевої адміністрації у дипломатію дало підстави для дослідника виокремити два її рівні – міждержавний та місцевий, причому в реалізації останнього явно переважав український елемент. Взагалі ж, державний інститут місцевих старост і намісників у Великому князівстві Литовському ще потребує додаткового вивчення, оскільки він пов'язаний із здійсненням деяких функцій – соціальної, господарсько-економічної, політичної, правової, що в історіографії відображено ще недостатньо. До певної міри (у рамках заявленої теми) означені функції висвітлюються і у монографії, зокрема, через стосунки із козацтвом. Досить детально автор зупиняється на діяльності Остафія Дашковича, наслідки якої, як доводиться у монографії, були відчутними від Рязані до Криму. Вважаємо, автор найбільш обґрунтовано (з поміж інших дослідників) висловив думку про використання О. Дашковичем у своїх походах козаків. Водночас через дії прикордонного старости він зумів довести вразливість ханства з боку українського порубіжжя.

Головним досягненням будь-якого наукового дослідження можна вважати не стільки введення в обіг нового матеріалу (хоча це не менш

важливо), скільки висловлення і обґрунтування нової думки, позиції, концепції. Саме переосмислення деяких постулатів надає рецензований праці особливої значущості. Зокрема, дослідник за прикордонним конфліктом зумів побачити значно глибші причини, ніж жадоба кочових народів до наживи. Це наштовхує на думку, що поняття «конфлікт» має все ж таки більш вузьке значення порівняно з тим явищем, яке мало місце в реальності. Тому, очевидно, у даному випадку треба передусім говорити про спосіб життя. Власне, до цього підводить і сам автор: «...на перший поверховий погляд, за грабіжницькими нападами татар і турків ховалася ціла низка причин політичного та економічного характеру. Причому ці причини не виникли на пустому місці, а вирости на традиціях політики країн, що мали у своєму складі українські землі».

Насамкінець висловлюємо надію, що тема відносин Великого князівства Литовського і українських земель у його складі із Кримським ханством, якої торкнувся Б. Черкас, не вичерпається лише цією монографією, а буде продовжена як ним самим, так і іншими істориками.

Валерій Ластовський